

FITXA 4

JOANA LA BOJA

TEXT

LA TERCERA FILLA DELS REIS CATÒLICS

A mitjans del segle XVI, vivia a Tordesillas, prop de Valladolid, una estranya presonera. Tancada en el palau, se la sentia cridar des de les finestres quan, l'abrasadora calor de l'estiu obligava a obrir els porticons. Demanava pel seu marit, per les seves filles. Plorava i llençava commovedors esgarips. Ningú no s'atrevia a fer-la callar, perquè aquella dona vella, clarament pertorbada, era encara – si més no de nom – reina de Castella i d'Aragó, de Nàpols i Sicília. La reina Joana. Joana la Boja.



Imatge 1. Bíblia d'Isabel la Catòlica.

Joana va néixer a Toledo el 6 de novembre de 1479. Ferran, el pare, s'havia convertit aquell mateix any en sobirà de la corona d'Aragó (que comprenia els regnes d'Aragó, València, Mallorca, Sicília, Nàpols i el comtat de Barcelona, que incloïa Catalunya i l'actual Catalunya Nord). La mare, Isabel, era reina de Castella des del 1476.

Joana era la tercera filla del matrimoni. El germà gran, Joan, era l'hereu; una altra nena, Isabel, el seguia en la línia de successió. Joana va ser educada com una princesa, però, donat que no estava destinada al tron, rebé una instrucció més aviat elemental. Aprenqué brodat i música, a llegir i escriure. Les lectures que realitzà tingueren un caràcter religiós: autors sagrats i, sobretot, la Bíblia i l'Evangelí.

Mentre Joana vivia una infantesa tranquil·la, Isabel i Ferran, els Reis Catòlics, governaven. Començaren per pacificar el regne de Castella, on els nobles i els

poderosos de les ciutats, lluitaven a mà armada. No existia cap seguretat: robatoris, incendis, violacions, assassinats, es produïen arreu. Els monarques actuaren amb rigor. A Galícia, on existia un important bandolerisme, varen ser arrasades en tres mesos 66 fortaleses i moriren executats 1.500 malfactors. Quan l'autoritat reial s'imposà a Sevilla, 4.000 persones fugiren, atemorides per la severitat dels càstigs. Es creà la *Santa Hermandad*, una mena de cos policial, destinat a perseguir i eliminar els criminals.

Amb el restabliment de l'ordre, el Reis Catòlics emprengueren la conquesta del regne de Granada, l'últim estat islàmic d'Espanya. La guerra començà el 1481 i durà deu anys. Els cristians es veieren beneficiats per una guerra civil que esclatà entre el rei moro Boabdil i el seu oncle El-Zagal. Poc a poc, les ciutats del regne, com Màlaga o Loja, caigueren en poder de Castella. La capital, Granada, després d'un llarg setge, s'acabà rendint als Reis Catòlics el 2 de gener de 1492.



Imatge 2. Rendició de la ciutat de Loja a Ferran el Catòlic.

Simultàniament a la guerra, els monarques instauraren el tribunal de la Inquisició. Pretenien exterminar qualsevol tipus de dissidència religiosa. La tradicional convivència entre musulmans, cristians i jueus s'havia vist substituïda per una intolerància que pretenia imposar per força el cristianisme. El 1480 es creava a Castella el Tribunal de la Inquisició. El presidia el primer Inquisidor General, el frare

dominic Tomàs de Torquemada, home d'un fanatisme exagerat fins i tot per a aquella època. Aviat la Inquisició causà milers de morts, executats en els anomenats *autos de fe*. Es tractava d'execucions públiques organitzades amb gran solemnitat, on els condemnats morien cremats vius a la foguera.

Una altra mesura adoptada per aconseguir la unitat religiosa va ser l'expulsió dels jueus, impulsada també per Torquemada. El 1492 els jueus hagueren de triar: o es convertien al cristianisme, o abandonaven el territori. Uns 300.000 jueus marxaren cap altres països, especialment el Nord d'Àfrica i Turquia. Altres fingiren adoptar la religió cristiana, mentre continuaven practicant d'amagat el judaisme. Aquest foren els judaïtzants o *marranos*, perseguits amb especial crueltat per la Inquisició. L'expulsió perjudicà l'economia, especialment la indústria i el comerç, donat que entre els jueus existien banquers, comerciants i artesans molt ben preparats.



Imatge 3. Expulsió dels jueus.

Aquell mateix any Cristòfol Colom descobria Amèrica. Inicialment pensà que es tractava d'una zona d'Àsia. Es tardaria encara uns anys a identificar com un nou continent les terres descobertes, però des del primer moment la monarquia s'aprofità de les seves riqueses, limitant el poblament i el comerç als habitants de la corona de Castella.



Imatge 4. Colom desembarcant a Amèrica. Malgrat la creença popular, reflectida també en aquesta obra (i en gairebé totes les versions del descobriment), en la tripulació del primer viatge de Colom no hi figurava cap sacerdot.

En política exterior, el regnat dels Reis Catòlic es caracteritzà per l'enemistat amb França. El 1494 el rei francès Carles VIII invaí Itàlia per apoderar-se de Nàpols. Ferran organitzà una coalició amb el Papat, la República de Venècia, el ducat de Milà i l'emperador Maximilià d' Àustria. El monarca francès hagué de retirar-se, però el seu successor, Lluís XII, tornà a intentar ocupar Nàpols l'any 1500. Obtingué alguns èxits inicials, però Ferran envià contra ell un exèrcit, manat per Gonzalo Fernàndez de Córdoba, el *Gran Capitán*, que el derrotà completament a la batalla de Serinyola. L'octubre de 1503, pel tractat de Blois, Lluís XII reconeixia Ferran com a rei de Nàpols.

El 1504 la reina Isabel estava greument malalta. Patia, segons es creu, un càncer d'úter o de matriu que li provocava intensos dolors. Es veia morir. Trobava consol en la religió i en l'esperança de reunir-se en el més enllà amb els fills difunts. En efecte, l'hereu al tron, el príncep Joan, havia mort el 1497, poc després de casar-se, víctima de la tuberculosi. El 1500, la germana, Isabel, no havia pogut sobreviure a un mal part.

Quan la Reina Catòlica morí, el 26 de novembre de 1504, el tron de Castella corresponia a Joana. L'hem deixat quan encara era petita; anem a veure ara quina vida havia tingut.



Imatge 5. El testament d'Isabel la Catòlica. La reina dictà les darreres voluntats al Protonotari de Castella, en presència dels principals nobles del regne i de Ferran, assegut al costat de la capçalera del llit.

DE PRINCESA A REINA DE CASTELLA

Poc després de complir els setze anys Joana va ser promesa en matrimoni a l'arxiduc Felip, comte de Flandes (actualment Bèlgica i Holanda). Es tractava d'un casament polític, on la voluntat de la parella no comptava per a res. L'amor no existia en aquestes unions. S'esperava dels casats que complissin el deure de tenir fills, però no que s'estimessin. Els matrimonis d'interessos eren acceptats com una cosa natural pels prínceps i princeses d'aquest període històric.

I així, el 2 de setembre de 1496 Joana s'embarcà al port de Laredo. El 8 desembarcava a Flandes. Després, per terra, es dirigí a Lierres, on es trobava Felip, que tenia llavors divuit anys. El 12 d'octubre els promesos foren presentats l'un a l'altra. Llavors es produí un fet inesperat, totalment insòlit d'aquesta mena de noces: una sobtada passió s'apoderà dels nuvis. Mancaven encara dos dies per al matrimoni, però no esperaren tant. Felip ordenà trobar fos com fos un sacerdot per celebrar un casament anticipat, i la mateixa tarda d'haver-se conegut ja mantenien relacions sexuals.

Imatge 6. Retrat de Joana la Boja. La seva personalitat ha sigut objecte de tota mena d'estudis i interpretacions.

Per a uns, Joana estava clarament pertorbada. Hauria viscut obsessionada per sexe i per una fixació malaltissa envers el marit, que finalment l'hauria abocat a la demència.

Per a altres, Joana hauria resultat una víctima de les intenses pressions familiars i polítiques que hagué de suportar.

Alguns autors consideren que Joana, tot i tenir un comportament estrany, no patia cap mena de malaltia mental. Se l'hauria fet passar per boja amb la finalitat d'incapacitar-la i apartar-la del poder.



El matrimoni s'instal·la a la Cort de Brussel·les, on aviat aparegueren els primers problemes. Felip, anomenat històricament el Bell, no en tenia prou amb les relacions conjugals. Sempre que podia – i podia molt sovint – enganyava Joana amb altres dames.

Un altre motiu de conflicte era econòmic: els flamencs es negaven a mantenir els acompanyants de Joana. S'arribà a l'extrem d'obligar Joana a pagar el menjar que consumia.

La parella vivia una relació inestable, que alternava els embarassos amb les discussions. Joana, gelosa de les altres dones, muntava escenes terribles a Felip, qui l'apallissava o la tancava a l'habitació. En una ocasió, Joana atacà amb unes tisores una dama de la qual sospitava que era l'amant de Felip. Va deixar-li es rostre desfigurat.

Les reconciliacions solien ser tan intenses com les baralles. I Joana vivia en estat d'embaràs constant. El 1498 naixia la princesa Leonor; el 1500, el príncep Carles. En total, la parella tingué sis fills en els nou anys de matrimoni.

El mateix any 1500 Joana, com ja sabem, es convertia en princesa hereva de Castella i Aragó. El 1502 la parella es traslladà a Espanya per realitzar els actes legals destinats a reconèixer la seva nova dignitat. A Toledo, el 27 de maig, les Corts castellanques els juraren com successors de la corona de Castella. A Saragossa es repetí la cerimònia per a la corona d'Aragó.

Imatge 7. Robes del 1500.

A l'esquerra, un noble.

A la dreta, un jutge vestit amb la toga, peça de roba que, amb variacions, ha arribat fins els nostres dies.



A Felip no li agradà la cort de Castella. No hi havia festes, i tant Joana com la reina Isabel el controlaven constantment per evitar infidelitats. Llavors, sense més compliments, deixà la dona a Alcalà d'Henares i torna a Flandes. Joana, embarassada del qui seria el quart fill, Ferran, futur emperador d'Alemanya, es prengué molt malament la separació. Quan la criatura nasqué, el 10 de març de 1503, al palau reial de Medina del Campo, els desequilibris mentals es manifestaren amb una gran intensitat.

Joana volia tornar a Flandes, però la reina Isabel, considerant que no s'havia recuperat del part, no ho va permetre. Llavors, una nit de novembre, Joana s'escapà. Sola i desabrigada, a peu, sense diners, intentava arribar a Flandes no se sap com. La capturaren els seus propis servidors i la tornaren al palau. Molt irritada, es negà a entrar, passant la nit al ras, tremolant de fred. Durant els propers dies en negà a menjar. Tampoc no volia dormir al llit. La reina, tot i estar malalta, anà a parlar amb la filla. Tingueren una discussió violentíssima, al final de la qual Isabel decidí permetre a Joana tornar a Brussel·les. No obstant, adquirí el convenciment que la filla havia perdut l'enteniment.

Un cop a Flandes, continuaren els problemes matrimonials. Es repetia la història de sempre: Felip tenia amants. Joana, boja de gelosia, les perseguia. Aconseguí descobrir-ne una i ella mateixa li rapà els cabells. La situació començà a provocar-li

depressions i angoixes. Passava hores senceres tancada a la seva habitació, plorant en l'obscuritat, negant-se a veure o a parlar amb ningú.

Així estaven les coses, quan la mort d'Isabel convertí Joana en reina de Castella.

UN REGNAT BREU I DIFÍCIL

El testament d'Isabel la Catòlica deixava el regne a Joana, però amb condicions: mentre Joana no arribés a Castella, o si es mostrava incapaç de governar, Ferran havia de regir el regne. Aquesta situació havia de durar fins que el nét, Carles, complís vint anys, moment en el qual es convertiria en sobirà. Donat que Carles tot just tenia cinc anys, resulta clar com Isabel no es refiava gaire de l'estat mental de la seva filla.

Imatge 8. Retrat de Ferran el Catòlic.

Ferran no tenia bona opinió de Joana. De sempre, havia mantingut poc tracte amb ella, donat que no va ser mai un home de vida familiar intensa.

Tampoc devia entendre gaire bé el motiu de la gelosia de Joana: ell mateix va tenir més de vint fills fora del matrimoni, amb dones diferents i els va reconèixer tots.

Les relacions amb Joana mai no foren bones. Ferran acabà considerant la seva filla com una nosa, un inconvenient que el perjudicava per continuar governant el regne de Castella.



Mentre Joana encara es trobava a Brussel·les, un munt de conspiracions s'organitzà al voltant seu. El pare, Ferran, envià una carta a Joana on li sol·licitava que renunciés al tron per poder governar ell. El marit, Felip, que també havia decidit regnar, interceptà la carta i ordenà incomunicar Joana. Les picabaralles entre Ferran i Felip també trobaren ressò a Castella, on la noblesa es dividí en dos bàndols. Per acabar de complicar-ho tot, Ferran va contreure segones núpcies el 19 d'octubre de 1505 amb Germana de Foix, neboda del rei francès Lluís XII, un matrimoni que agradà tant com una tempesta a la majoria dels castellans.



Imatge 9. Armadures per a torneig de Felip el Bell (a l'esquerra) i de Carles V, el fill primogènit de Joana (a la dreta).

Tant l'un com l'altre tractaren la muller i mare amb una manca de miraments increïble.

Igual com per a Ferran, Joana va ser una titella utilitzada en funció dels grans interessos polítics.



El gener de 1506 Joana i Felip s'embarcaren cap Espanya. Després d'un viatge molt accidentat arribaren a La Corunya, on foren rebuts pels seus partidaris. Durant dos mesos Felip concedí regals en terres i pensions als nobles que el recolzessin, aconseguint multiplicar el nombre de seguidors. Quan el 27 de juny Felip i Ferran es trobaren, aquest darrer quasi no tenia partidaris. Llavors acceptà un tracte (Concòrdia de Villafàfila): a canvi de continuar cobrant la meitat de les rendes de les Índies i de 10 milions de maravedís es retirava al regne d'Aragó.

La victòria de Felip semblava completa. Només existia un obstacle per aconseguir que governés com ell volia: la mateixa Joana. Les Corts castellanes, reunides primer a Valladolid, i després a Salamanca, acceptaven Felip com monarca, però només mentre durés la incapacitat de la reina.

Llavors Felip intentà que fos declarada oficialment boja, per tancar-la i desfer-se d'ella per sempre. Els principals nobles del regne, després de mantenir una conversa amb Joana, la trobaren temporalment incapaç de regnar, però no tan pertorbada com per justificar una reclusió.

Durant l'estiu, la reina devia passar un calvari. Es trobava embarassada per sisena vegada. Felip continuava voltat d'amants. Sabia que pretenien tancar-la. Ho tenia tan clar que, quan camí de Burgos, passà pel poble-fortalesa de Cójeces, es negà a entrar-hi per por de ser empresonada al castell. El rei, amb el seguici, hi pernoctà, mentre Joana passava la nit a la intempèrie.

L'endemà, 6 de setembre, la parella entrà a Burgos, on Felip pensava instal·lar la capital. No sabrem mai quin destí preveia exactament per a la seva dona. Catorze dies més tard, el rei jugà una partida de pilota amb un cortesà. Tot i estar acalorat, es va beure un got d'aigua molt freda. Poc després començava a trobar-se malament. A la nit el consumia la febre. Al cap de quatre dies, als 28 anys d'edat, moria. Joana, realment boja d'amor, estigué amb ell fins l'últim alè.

Imatge 10. Mort de Felip el Bell.

Joana no plorà en cap moment, però no el deixà mai. Ella mateixa li donà el menjar i el beure fins el darrer moment. Durant les nits no dormia, vetllant constantment el malalt.

Les causes de la mort ens són encara avui ignorades. És possible un contagi de pesta, una epidèmia que havia causat milers de morts per tot Castella durant l'estiu.

Naturalment, no mancà la sospita d'un assassinat.

S'acusà Ferran d'haver emmetzinat Felip, però el desenrotllament de la malaltia no correspon a l'efecte de cap verí conegut.

El més probable és que un refredat tractat malament degenerés en una neumonia causant de la mort.



La reacció de Joana davant la mort de l'espòs fou demencial. Inicialment es negà a admetre la mort de Felip. Advertia: "el rei dorm, no el desperteu!". Quan finalment acceptà la realitat, prohibí a qualsevol dona apropar-se al cadàver. La gelosia assumia ara un aspecte aberrant. Felip va ser embalsamat i enterrat a la cartoixa de Miraflores, a Burgos.

Era molt clar per a tothom que Joana no podia regnar de cap manera. Embarassada per sisena vegada, només pensava en el marit perdut. Res no l'interessava. Gairebé no menjava. Dormia poc. Perdia la noció del temps i les coses. Sovint parlava sola, com si conversés amb el marit mort. No hi havia cap dubte: estava perdent la raó d'una manera accelerada.

Imatge 11. El cos embalsamat de Felip és transportat a a la cartoixa de Miraflores, on reposaven els cossos de varis reis castellans, per ésser enterrat en el seu interior.

Les tasques de l'embalsament foren realitzades per flamencs. El cor del monarca, guardat en una caixeta d'or, va ser dut a Flandes.

Poc després foren expulsat de Castella tots els flamencs que havien vingut acompanyant Felip. Joana, que el odiava per creure que havien proporcionat amants al seu marit, aprovà la mesura.

Aquesta és l'única vegada on consta la intervenció de la reina en una decisió de govern.



L'ECLIPSI DE LA REINA

El cos de Felip romangué pocs mesos en la seva sepultura. El mes de desembre Joana recordà – o cregué recordar – que Felip havia manifestat el desig de ser enterrat a Granada. El 20 de desembre, malgrat l'oposició dels ministres i de l'arquebisbe de Burgos manà desenterrar el cadàver per a traslladar-lo. El cos del monarca es trobava en una caixa de plom, recoberta per una altra de fusta. Joana ordenà obrir les dues. A continuació obligà els ministres a reconèixer davant d'un notari el rei difunt, per assegurar-se que ningú no hagués canviat el cadàver.

Començà llavors un pelegrinatge increïble. El difunt va ser col·locat en un taüt amb incrustacions de plata i or. El muntaren en un carruatge arriat per quatre cavalls i començaren a viatjar. La reina i la cort seguien el carro del mort formant una processó macabra. Un grup de clergues entonava l'Ofici de Difunts. El desplaçament del seguici s'iniciava per la tarda i continuava, a la llum de les torxes i dels ciris, fins passada la mitjanit. Llavors el taüt era dipositat en el temple parroquial del lloc on s'aturaven. Una guàrdia de soldats armats muntava guàrdia, amb l'ordre especial d'impedir a qualsevol dona apropar-se al cadàver.

La gelosia de Joana anava més enllà de la mort. En una ocasió s'aturaren en un monestir. Quan la reina descobrí que es tractava d'una comunitat de monges manà treure a tota presa el taüt. Després se li acudí que les monges havien robat el cadàver.

Tot i ser de nit, va fer obrir la caixa del mort. Els cortesans hagueren de comprovar una altra vegada si el cos era efectivament el de Felip.



Imatge 12. La reina Joana contempla el taüt de Felip. L'obra representa la matinada de la nit que descobrí que havien de pernoctar en un convent de monges. Pot observar-se la fatiga dels cortesans.

Mentre Joana es desplaçava, el poder era exercit pel cardenal Cisneros, antic canceller d'Isabel la Catòlica, qui sol·licità a Ferran exercí novament la regència de Castella. Quan el rei Catòlic tornà, Joana seguia el seu viatge. Es trobaren a Tórtoles, el 29 d'octubre de 1507. Joana renuncià al poder en favor del seu pare. Cal dir que va ser una decisió encertada: Ferran governà realment bé. Incorporà nous territoris a Castella, com Bugia i Trípoli (Nord d'Àfrica. 1510), o el regne de Navarra (1512), i afavorí el comerç i la indústria.

Res d'això no importava a Joana. Passà un any a Arcos, anant després a Tordesillas, una ciutat de quatre mil habitants, prop de Valladolid. S'instal·là en un antic palau reial cedit a una congregació de monges. Enfront, en el convent de Santa Clara, hi féu dipositar el taüt. Així podia passar-se hores contemplant-lo des de l'habitació.

Visqué la resta de la vida a Tordesillas. L'acompanyada la nena Caterina, la filla pòstuma del matrimoni. Joana passava hores sense menjar, i mesos sense canviar-se de roba. Dormia vestida. Un eclesiàstic, mossèn Ferrer, la vigilava per ordre de Ferran, però no va fer res per millorar la situació.

Ferran morí el 23 de gener de 1516. Mentre no arribava a Espanya Carles, l'hereu, Cisneros tornà a exercir la regència. Mossèn Ferrer va ser destituït. El bisbe de Mallorca, Rodrigo Sánchez de Mercado, rebé l'ordre de comprovar l'estat de Joana. La veié tan malament, que envià un metge, el doctor Soto, per millorar la salut de la reina.

Imatge 13. Noia comprant un filtre d'amor a un bruixot.

La creença en la màgia estava molt estesa a principis del segle XVI.

Joana estava convençuda que les infidelitats de Felip eren degudes als efectes de filtres màgics o d'encanteris.

Ferran el Catòlic també creia en la màgia. Per tenir descendència amb Germana de Foix s'untava els genitals amb pocions estranyes.

Tancada a Tordesilles, Joana portà les supersticions al límit. En els moments de deliri s'imaginava en poder de malvades bruixes (en realitat, les criades) que pretenien turmentar-la.



Quan Carles fou coronat rei, el 1516, designà un tercer vigilant per a la seva mare: el marquès de Dènia, Bernardo de Sandoval i Rojas. Sembla que tenia l'encàrrec de procurar que Joana no sortís mai de Tordesillas. I així ho complí.

El 1525 Caterina, ja crescuda, va ser apartada de la mare, per ser casada amb el rei de Portugal. El disgust de Joana no tingué límits: s'enfrontava a una solitud absoluta... i als maltractaments del marquès de Dènia, que la castigava físicament quan pretenia abandonar el palau. Si tenim en compte que Carles prohibí a la seva mare rebre cartes o visites, resulta clar com Tordesillas s'havia convertit en una presó.

Joana suportà 47 anys de reclusió. Amb el temps, la malaltia física s'afegí a la malaltia mental: un atac, o potser una caiguda, la paralizzà de mig cos en avall. La immobilitat li provocà nafres doloroses. Es discutia amb les criades (o potser seria millor dir amb les carcelleres ?) i aquestes, com revenja, la deixaven dies sencers sense netejar-li l'orina i les defecacions. S'arribà a dir que estava endimoniada, motiu pel qual el 1552 i 1554 li enviaren a San Francesc de Borja. El testimoni del sant s'ha

conservat: descriu una vella dement, víctima d'al·lucinacions (vivia voltada de bruixes, la perseguia un gat dolent que s'havia menjat la reina Isabel....). El sant parlà amb Joana, la conformà espiritualment, i la consolà tant com pogué. Es trobava amb ella quan morí, a les 6 del matí del 12 d'abril de 1555, dia de divendres sant.

Per ordre del rei Carles, els cossos de Joana i de Felip es transportaren a la catedral de Granada, on es dipositaren en un sepulcre situat al costat del dels Reis Catòlics. I des de llavors fins el nostres dies han estat junts, tal com Joana sempre havia desitjat.



Imatge 14. Escultures sepulcral de Joana la Boja i Felip el Bell.